

«در کوچه‌های شهر هری به جای آب روان سیل خون‌افشان... افتاد... از جانب حضرت سلطان... به قتل عام مردم شهر، فرمان فرمود. سپاه... سر از پی نهب و غارت نهاده، متاع جان صغیر و کبیر... می‌فروخت» (حافظ تانیش، ۱۶۷۵: ۸۶۵-۸۶۴).

نتیجه‌گیری

با استیلای شیبانیان ابوالخیری بر ماوراءالنهر و تشکیل حکومت توسط آنان که هم‌زمان با تأسیس حکومت صفوی در مناطق دیگر ایران بود، اولین مرحله جدایی سیاسی ماوراءالنهر از نقاط داخلی ایران رقم خورد. پژوهش حاضر در بررسی علل شکل‌گیری این جدایی، نقش علمای قلمرو شیبانی را مورد ارزیابی قرار داد که به این منظور، ابتدا پایگاه اجتماعی علما و سپس رفتار سیاسی آنان مورد توجه قرار گرفت.

نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که علمای قلمرو شیبانی به‌عنوان رهبران مذهبی و صاحبان مناصب و مشاغل مهم علمی-آموزشی، قضایی و اجرایی مانند: صدارت، قضاوت، نقابت، تولیت، احتساب، افتاء شیخ‌الاسلامی و مانند آن رکن مهمی در اداره حکومت بودند. درآمد شخصی و دولتی که حاصل موقعیت اجتماعی و همکاری آنان با حکومت شیبانی بود، عملاً آنان را به طبقه ثروتمند و ممتاز جامعه تبدیل کرد، سپس رفتار سیاسی آنان را شکل داد. آنها برای حمایت از حکومت شیبانی و مذهب سنت و جماعت، با تعریف مجدد مفاهیم دینی، همچون خلافت، جهاد و دارالحرب، نیروهای رزمی را به‌سوی مرزها هدایت کردند و علاوه بر مشروعیت، هویت مستقل سیاسی-مذهبی نیز به شیبانیان بخشیدند. فتاوی آنان، راه را برای اقدامات سیاسی-نظامی شیبانیان، مبنی بر دعاوی ارضی و سرزمینی گشود که در نهایت به جدایی سیاسی ماوراءالنهر از مناطق داخلی ایران انجامید.

منابع و مأخذ

فارسی

- آرامجو، علی، ۱۳۹۹، "خواجه احمد کاسانی دهبیدی: سیاست در اندیشه و کردار شیخ صوفی"، تاریخ و فرهنگ، شماره پیاپی ۱۰۴، صص ۷۷-۹۶.
- آرامجو، علی، محمدعلی کاظم‌بیکی و محسن معصومی، ۱۴۰۰، "فراز و فرود حضور سیاسی شیوخ نقشبندیه در دوره شیبانیان"، تاریخ و تمدن/اسلامی، شماره ۳۵، صص ۵۷-۸۴.

اسفزاری، معین‌الدین محمدالزمجی، ۱۳۳۹، *روضات‌الجنت فی اوصاف مدینه هرات*، بخش دوم، به تصحیح: سید محمدکاظم امام، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

بابرگورکانی، ظهیرالدین محمد، ۱۳۰۸، *تزوک بابری*، ترجمه: بیرام خان، [بی‌جا].

بخاری (صوفیانی)، محمدامین بن میرزاحمد زمان، ۲۰۱۴، *محیط‌التواریخ*، به تصحیح: مهرداد فلاح‌زاده و فروغ حاشاییکی، انتشارات بریل.

بنایی، کمال‌الدین علی‌شیر، ۱۹۹۷، *شیبانی‌نامه*، به تصحیح: کازویوکی کوبو، ژاپن: کیوتو.

بیرو، آلن، ۱۳۶۶، *فرهنگ علوم/اجتماعی*، ترجمه: باقر ساروخانی، تهران: کیهان.

جعفریان، رسول، ۱۳۹۱، "نظریه دارالحرب - دارالاسلام و تعریف کفر در فقه حنفی و تأثیر و تأثر آن از رویدادهای خراسان در قرن دهم"، *پیام بهارستان*، د ۲، س ۳، ش ۱۵، صص ۲۶۱-۲۲۴.

جلالی‌مقدم، مسعود، ۱۳۷۷، "احمد کاسانی"، *دایره‌المعارف بزرگ اسلامی*، ج ۷، تهران: انتشارات دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، صص ۸۰-۷۹.

حافظ تانیش بخاری، *شرف‌نامه شاه‌ی (عبدالله‌نامه)*، نسخه خطی شماره ۱۶۷۵، کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار.

الحسینی الصدیقی، محمد طالب بن تاج‌الدین حسن، ۲۰۱۲، *مطلب‌الطالبین*، به تصحیح: غلام کریمی و ایرکین میر کاملوف، تاشکند.

الحسینی، خورشاه بن قباد، ۱۳۷۹، *تاریخ ایلچی نظام شاه*، به تصحیح: محمدرضا نصیری، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

خنجی، فضل‌الله بن روزبهان، ۱۳۶۲، *سلوک‌الملوک*، به تصحیح: محمدعلی موحد، تهران: خوارزمی.

----- ۲۵۳۵، *مهمان‌نامه بخارا*، به اهتمام: منوچهر ستوده، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

خواندمیر، غیاث‌الدین بن همادالدین الحسینی، ۱۳۶۲، *حبیب‌السیر فی ابناء بشر*، به کوشش: محمد دبیرسیاقی، تهران: خیام.

راقم سمرقندی، میر سید شریف، ۱۳۸۰، *تاریخ راقم*، به کوشش: منوچهر ستوده، تهران: بنیاد موقوفات افشار.

رضا، عنایت‌الله، ۱۳۸۱، "*بخارا*"، *دایره‌المعارف بزرگ اسلام*، ج ۱۱، تهران: دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، صص ۴۵۵-۴۲۸.

صدیقی‌علوی، شیخ محمد عالم، ۱۳۶۵، *لمحات من نفحات‌القدس*، پیشگفتار: محمدنذیر رانجه‌ا، لاهور مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.

عرب‌عامری، مصطفی، ۱۴۰۰، "مسئله و مشروعیت سیاسی در بخارا سده ده تا سیزده هجری قمری"، *سیاست متعالیه*، س ۹، ش ۳۵، صص ۱۴۹-۱۳۱.

----- بادی‌کوبه‌هزوه، احمد، ۱۳۹۹، "جایگاه مدرسه‌ها در گسترش فرهنگ اسلامی و رارود، مطالعه موردی مدرسه میرعرب بخارا"، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، د ۱۳، ش ۲، صص ۳۹۰-۳۷۱.

قطغان، محمدیار بن عرب، ۱۳۸۵، *مسخر‌البیاد*، به تصحیح: نادره جلالی، تهران: میراث مکتوب.

کاسانی، خواجه احمد، *مجموعه بیست و یک رساله*، کتابخانه مجلس، شماره ثبت ۸۶۶۸۸.

کوهستانی، مسعود بن عثمان، *تاریخ ابوالخیر خانی*، مجموعه عکس به شماره ۲۱-۲۰۱۸، مرکز اسناد و کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.

محمود بن امیرولی کتابدار، ۱۳۶۰، *تاریخ بحرالاسرار*، بخش بلخ، به تصحیح: میرغلامرضا مایل هروی، کابل: آکادمی علوم افغانستان.

مطربی سمرقندی، ۱۳۷۷، *نسخه زیبای جهانگیر*، به کوشش: اسماعیل بیگ جانوف و سید علی موجانی، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.

معین الفقرا، احمد بن محمود، ۱۳۷۰، *تاریخ ملازاده*، به کوشش: احمد گلچین معانی، تهران: بهار.

ملا محمدعوض، ضیاءالقلوب، نسخه خطی دانشگاه هاروارد، شماره ۷۲۷۴۶.

منز، بئاتریس فوریز، ۱۳۹۰، *قدرت، سیاست و مذهب در ایران عهد تیموری*، ترجمه: جواد عباسی، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.

منشی، اسکندر بیگ، ۱۳۸۲، *عالم‌آرای عباسی*، به تصحیح: ایرج افشار، تهران: امیرکبیر.

نثاری بخاری، سید حسن خواجه نقیب‌الاشراف، ۱۳۷۷، *مذکر/حباب*، به تصحیح: نجیب مایل هروی، تهران: نشر مرکز.

نسخ خطی: ۱۳۳ حکمت دانشگاه تهران؛ ۲۱ ب، دانشکده ادبیات دانشگاه تهران؛ ۶۳۲۳ کتابخانه ملک.

نوایی، امیرعلی شیر، ۱۳۲۳، *تذکره مجالس‌النفایس*، علی اصغر حکمت، [بی‌جا].

واصفی زین‌الدین محمود بن عبدالجلیل، ۱۳۴۹، *بدایع‌الوقایع*، ج ۱، به تصحیح: الکساندر بلدروف، تهران: بنیاد فرهنگی ایران.

واعظ کاشفی، فخرالدین علی بن حسین، ۲۵۳۶، *رشحات عین‌الحیات*، ج ۲، به تصحیح: علی‌اصغر معینیان، تهران: بنیاد نیکوکاری نوریانی.

لاتین

- Babadžanov, Bahtijar, 1997, "The Naqshbandiyya under The First Sheybanids", *Cahiers d'Asie centrale*, 3/4, , 69-90. Translator, Alie Akimova, *Cahiers d'Asie Centrale* (Online) February 14, 2021.
- Bregel, Yori, 2000, "The Khanate of Bukhara and Khorasan", *Encyclopedia Iranica*, Vol. IV, Fasc. 5, pp. 521-524.
- Bregel, Yori, 1985, "ABU'L – KAYR KHAN", *Encyclopedia Iranica*, V.1. ed. E. Yar Shater, Routledge & Keganpaul, London, Boston, pp. 331 -35.
- Burton, Audrey, 1997, *The Bukharans A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550-1702*, Curzon Press, Richmond.
- Dunbar, Robert W , 2015, *Zayn al-Din Muhamud Vasifi and The Transformation of Early Sixteenth Century Islamic Central Asia*, Ph. D. Thesis, Indiana University.
- Eden, Jef, 2019, *Slavery in Islamic Central Asia*, Online Publication Date: May 2019. DOI: 10.1093/acrefore/9780190277727.013.322:2-3.
- Gülse, Seyhan Alisik, 2009, Yesevi takpcs olarak Ubeydulah han, *Türkbiğil*, 18, pp. 13-33.
- Ismoilov, L. È. ,2019, "O Nekotorykh Vazhnykh Momentakh V Biografii MaverannaKhrskogoo Sufiiskogo Sheikha XVI v", *Istoricheskie Nauki*, № 2 (22). S. 12–16.

- Ismoilov, L. È., Rakhimova, Īa. R., 2020, "K Voprosu O Vzaimootno Sheniiakh Prfdstavitelei Dinastii Sheibanidov S liderami Sufiiskikh Bratstv Maverannakhra (1534–1598)", *Istoricheskie nauki*, T. 7, № 2 (26). S. 14–21.
- Ismoilov, L.È., Akhmedova M.N, "Praktika Sufiiskogo Politicheskogo Nastavnichestva V Period Paavleniia Shibanida Ubaidulla-Khana(1534–1540)", *Vestnik Chuvashskogo Universiteta*, № 2, S. 52–59.
- Kandakharov, Anvarjon Khasanovich, 2020, Socio-Political and Cultural Life in The Bukhara Khanate of the XVI Century, *International Journal of Research in Humanities, Arts and Literature*, Vol. 8, Issue 6, pp 17–20.
- Kılıç, Nürten, 1997, "Change in Political Culture: The Rise of Sheybani Khan", *Cahiers d'Asie Centrale*, 3/4, pp. 57-68
- Macit, A. ,2015, Şeybanî Özbek Hanlığı 1500-1599, Doktora tezi, Universitesi.
- Macit, A.,2014, "Şeybānī Özbek Hanları va Nakşibenilik", *Motif Akademik Halkbilimi Dergisi*, (Temmuz–Aralık), s.5-22 .
- McChesney, R. D. ,1987, "Economic and Social of the Public Architecture of Bukhara in the 1960s and 1570s", *Islamic Art*, New Yourk, pp. 217-236.
- McChesney, R. D. , 1996, "Bukhara's Suburban Villages: Juzmandūn in the Sixteenth Century", *Bukhara The Myth and The Architecture*, ed. A. Petruccioli, vol.3, Cambridge, pp 93-120.
- McChesney, R. D. , 1990, "Central Asia vi. In the 16th-18th Centuries", *Encyclopædia Iranica*, V.5, fasc.2, ed. Yar Shater, California, Mazda, pp. 176-193
- Mukminova, R.G., 1997, "Le Rôle De La Fmme Dans La Société De l'Asie Centrale Sous Les Timourides Et Les Sheybanides", *Cahiers d'Asie centrale* , 3/4,pp.203-212
- Olcott, Martha Brill , 2007, *Sufism in Central Asia*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington.
- Paul, Jürgen , 1997, "La Propriété Foncière Ddes Cheikhs Juybari", *Cahiers d'Asie Centrale*, 3/4 | 183-202.
- Pugachenkova, G. A., 1990, "ČĀR BAKR", *Encyclopædia Iranica*, ed. Yar Shater, California, Mazda Vol. IV, Fasc. 7, p. 788.
- Saugek, Savat, 2000, "Shaybanids", *A history of inner Asia*, Cambridge University press, Cambridge .
- Schwarz, Florian, 1996, "Bukhara and Its Hinterland: The Oasis of Bukhara in the Sixteenth Century in the Light of the Juybari Codex", *Bukhara The Myth and the Architecture*, ed. A. Petruccioli, vol.3, Cambridge, pp.79-92.
- Wilde, Andreas, 2016, What Is Beyond The River? Power, Authority and Social Order in Transoxania,(18th–19th Centuries), Vienna, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.